অধ্যায় ২ঃ পৰিৱেশ শিক্ষাৰ পদ্ধতিসমূহ

অধ্যায় গাঁথনি

২.১ উদ্দেশ্য

২.২ পৰিচয়

২.৩ পৰিৱেশ শিক্ষাৰ শিক্ষা

২.৪ পৰিৱেশ শিক্ষাত ব্যৱহৃত বিভিন্ন পদ্ধতি সমূহ

- ২.৪.১ আলোচনা পদ্ধতি
- ২.৪.২ প্রকল্প পদ্ধতি
- ২.৪.৩ সমস্যা সমাধান পদ্ধতি
- ২.৪.৪ পর্যবেক্ষন পদ্ধতি
- ২.৪.৫ নাটকীয়কৰণ
- ২.৪.৬ ক্ষেত্র-ভ্রমণ

২.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি কি শিকিলো

২.৬ অধিক জানিবলৈ

২.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

২.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

২.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি ঃ—

- পৰিবেশ শিক্ষাৰ বিভিন্ন পদ্ধতি সমূহ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ সমর্থ হ'ব।
- মাটি, বাবি আৰু জল সংৰক্ষণৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিবলৈ সমর্থ হ'ব
- পৰিবেশ শিক্ষাত ব্যৱহৃত বিভিন্ন পদ্ধতি যেনে- পর্য্যবেক্ষন পদ্ধতি, আলোচনা পদ্ধতি ইত্যাদিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিবলৈ সমর্থ হ'ব।

২.২ পৰিচয়

প্রথম অধ্যায়ত আমি পৰিবেশ সিক্ষা আৰু ইয়াৰ লগত জৰিত ধাৰনা সমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিছোঁ আৰু লগতে পৰিবেশ শিক্ষাৰ উদ্দেশ্য আৰু গুৰুত্বৰ ওপৰতো আলোচনা কৰা হৈছিল। পৰিবেশৰ অৱক্ষৰ হ্রাস কৰাৰ বাবে পৰিবেশৰ অংক্ষয়ত অৰিহনা যোগোৱা উপাদান সমূহ সম্পর্কে জনাসাধাৰণক সজাগ কৰিব লাগিব।পৰিবেশ শিক্ষা সম্পর্কে আমাৰ জ্ঞান থকাটোৱেই যথেষ্ট নহয়, কিদৰে অজ্ঞ লোকসকলৰ মাজত পৰিহবশ শিক্ষা বিস্তাৰ কৰিব পাৰি আমি সেইটো জনা অতি প্রয়োজন। এই অধ্যায়ত আমি পৰিবেশ শিক্ষাৰ বিভিন্ন পদ্ধতি সমূহ আলোচনা কৰিম।

২.৩ পৰিৱেশ শিক্ষাৰ শিক্ষণ

পৰিবেশ অৱক্ষয় ৰোধ কৰাৰ বাবে জনসাধাৰণক সজাগ কৰি গঢ়ি তোলাৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ আঁচনি হ'ল- পৰিবেশ শিক্ষা। বিভিন্ন ধৰণৰ পৰিবেশ সম্পকীয় শিক্ষা আৰু সংগঠনৰ বিভিন্ন আচঁনিৰ জৰিয়তে জনসাধৰণক পৰিবেশ সম্পৰ্কে সজাগ কৰি গঢ়ি তুলিব পাৰি পৰিবেশ সম্পকীয় শিক্ষাৰ ভিতৰত ব্যৱহাৰিক জ্ঞান আৰু তাত্বিক জ্ঞান দুয়োটাই আহৰণ কৰিব পাৰি। পৰিবেশ শিক্ষাৰ মূল উদ্দেশ্য হ'ল- জনসাধাৰণৰ পৰিবেশ সম্পৰ্কে সাগতা সৃষ্টিৰ লতে পৰিবেশ সংৰক্ষণ আৰু সুৰক্ষা সম্পৰ্কে মনোভাৱৰ পৰিৱৰ্তন কৰি এই সম্পৰ্কত কার্য ৰূপায়ন কৰা। পৰিবেশ শিক্ষাই জ্ঞান, মানসিক ধ্যান-ধাৰনা আৰু জ্ঞান প্রদান আৰু গ্রহন সকলো সামৰি লয়। শিক্ষা প্রদান আৰু গ্রহণৰ কৌশল এক বিস্তৃত ধাৰনা, এই শিক্ষা প্রদান আৰু গ্রহণ ইয়াৰ বিষয়বস্তু আৰু উপাদান শিক্ষাৰ স্তৰ আৰু উদ্দেশ্যৰ ওপৰত নির্ভৰশীল পৰিবেশ শিক্ষা প্রদানৰ বাবে বিভিন্ন ধৰণৰ পদ্ধতিসমূহ অতি প্রয়োজনীয়।

জানি থোৱা ভাল

পৰিবেশ শিক্ষাই জ্ঞান, মানসিক জ্ঞান-ধাৰণাৰ লগতে জ্ঞান প্রদান আৰু গ্রহণ সকলো সামৰিলয়। শিক্ষা প্রদান আৰু গ্রহণৰ কৌশল এক বিস্তৃত ধাৰণা এই শিক্ষা প্রদান আৰু গ্রহণ ইয়াৰ বিষয় বস্তু আৰু উপাদান, শিক্ষাৰ স্তৰ আৰু উদ্দেশ্যৰ ওপৰত নির্ভৰশী। পৰিবেশ শিক্ষা প্রদানৰ বাবে বিভিন্ন ধৰণৰ পদ্ধতি সমূহ অতি প্রয়োজনীয়।

২.৪ পৰিবেশ শিক্ষাত ব্যৱহৃত বিভিন্ন পদ্ধতি সমূহ

পৰিবেশ শিক্ষা শিকোৱাটো অতি সহজ কার্য নহয়। আন কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয় অধ্যয়ন কৰাটো যেনেদৰে জটিল পৰিবেশ শিক্ষা ৰ ওপৰত অধ্যায়ন কৰাটোও জটিল। এই গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয়টো অধ্যায়ন কৰিবলৈ বা শিকাবলৈ নির্দিষ্ট পদ্ধতিৰ প্রয়োজন। এনে পদ্ধতিৰ জৰিয়তে পৰিবেশ শিক্ষা সম্পৰ্কে ছাতৰে-ছাত্রীক জ্ঞান প্রদান কৰিব পাৰি আৰু ছাত্র ছাত্রীয়েও সহজতে আয়ত্ব কৰিব পাৰে।

পৰিবেশ শিক্ষা শিকোৱাৰ বাবে শিক্ষকে প্রয়োগ কৰিব পৰা পদ্ধতি সমূহ হ'ল—

২.৪.১ আলোচনা পদ্ধতি

আলোচনা পদধিতি হ'ল দলীয় ভিত্তিৰ শিকাৰ এটি সৰু ৰূপ। বিভিন্ন পৰিবেশত আলোচনা পদ্ধতি মাধ্যমিক আৰু উচ্চ সিক্ষাত প্রয়োগ কৰিব পাৰি দলটোত অংশগ্রহণ কৰা সকলোৰে সক্রিয়তাৰ ওপৰত আলোচনা পদধিতি'ৰ সফলতা নির্ভৰশীল আলোচনা পদ্ধতিত ছাত্র-ছাত্রী সকলক অংশগ্রহণ কৰিবলৈ সিক্ষাকজনে উৎসাহ যোগোৱাটো অতি প্রয়োজন।এই কৌশলটো ফলদায়ক হ'বৰ বাবে সিক্ষকজনে

আৰম্ভনিতে বিষয়বস্তুৰ ইতিহাস, তাৎপর্য্য আৰু প্রসঙ্গিকতা ছাত্র-ছাত্রীক অৱগত কৰিব লাগে যাতে ছাত্র-ছাত্রী সকলে অংশগ্রহণ কৰিবলৈ ইচ্ছুক হয়। সকলোৱে আলোচনাত অংশগ্রহণ কৰাটো অতি প্রয়োজন কিয়নো কোনো আলোচনাই সাৰশূণ্য নহয়। পৰিবেশ শিক্ষাৰ'ৰ পাঠ্যক্রমৰ ওপৰত ভিতি কৰি শিক্ষকে যি কোনো পাঠৰ ওপৰত সহজতে 'আলোচনা' ৰ ব্যৱস্থা কৰিব পাৰে। এনেধৰণৰ আলোচনাই ছাত্র-ছাত্রীৰ জ্ঞানৰ শক্তি বৃদ্ধি কৰাৰ লগতে উচ্চ জ্ঞান আহৰণৰদক্ষতা বৃদ্ধি কৰে। আলোচনা পদ্ধতি ত ছাত্র ছাত্রী সকলে সক্রিয় অংশগ্রহনৰে জ্ঞান আহৰণ কৰিব পাৰে। আলোচনা পদ্ধতি হল এক প্রকাৰৰ পাৰস্পৰিক আদান প্রদানৰ মাধ্যৰ যাৰ জৰিয়তে শ্রেণী কোঠা সজীৱ আৰু শক্তিশালী হয়। 'আলোচনা' পদ্ধতি মুঠতে চাৰি প্রকাৰৰ যেনে— শিক্ষক-শিক্ষার্থী আৰু সিক্ষার্থীৰ মাজৰ আন্তঃ ক্রিয়া, শিক্ষক আৰু সিক্ষন সামগ্রীৰ মাজৰ আন্তঃ ক্রিয়া আৰু শিক্ষার্থী আৰু শিক্ষন সামগ্রীৰ মাজৰ আন্তঃ ক্রিয়া পৰিবেশ যিহেতু এটি-গুৰুত্বপূর্ণ বিষয় সেয়ে 'আলোচনা' পদ্ধতি যে এই বিষয়ত ছাত্র-ছাত্রীসকলক অধিক বোধগম্য কৰিব পাৰে।

পৰিবেশ শিক্ষা শিকোৱাৰ বাবে শিক্ষকে-চহৰৰ পানীৰ নাটনি সাগৰৰ পানীৰ প্রদূষণ, পেলনীয়া সামগ্রীৰ ব্যৱস্থাপনা আদিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰে।

জানি থোৱা ভাল

আলোচনা পদ্ধতি হ'ল এক প্রকাৰৰ পাৰস্পৰিক আদান- প্রদানৰ মাধ্যম যাৰ জৰিয়তে শ্রেণীকোঠা সজীৱ আৰু শক্তিশালী হয়। 'আলোচনা' পদ্ধতি হ'ল দলীয় ভিত্তিত শিকা এটা সৰু ৰূপ।

অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন নং ১ঃ আলোচনা পদ্ধতিত কি কি আন্তঃ ক্রিয়া অন্তর্ভুক্ত হৈ আছে?

.....

কোৱাৰ বাবে শিক্ষকে প্রয়োগ কৰিব পৰা পদ্ধতি সমূহ হ'ল—

২.৪.২ প্রকল্প পদ্ধতি

পৰিবেশ শিক্ষাত ব্যৱহৃত আন এটি গুৰুত্বপূর্ণ পদ্ধতি হ'ল- প্রকল্প পদ্ধতি কোনো সমস্যা সমাধানৰ উদ্দেশ্যে ছাত্র-ছাত্রী সকলে ৰূপায়ন কৰা বিশেষকার্যকে 'প্রকল্প' বোলা হয়। প্রকল্পৰ বাবে যিবোৰ কার্য্য ৰূপায়ন কৰা হয় ইয়াৰ উদ্দেশ্য হ'ল জ্ঞান আহাৰণ কৰা। প্রকল্প পদ্ধতি'ৰ কিছুমান মূল বৈশিষ্ট হ'ল-

- **কার্য** ঃ প্রকল্পৰ সৈতে মানসিক বা শাৰীৰিক কার্য জৰিত হৈ থাকে।

উদ্দেশ্য ঃ কার্য সদায় উদ্দেশ্য প্রনোদিত হ'ব লাগে। এই সম্পর্কেত ছাত্র-ছাত্রীসকলে অভাৱ-অনুভৱ কৰা উচিত।

- **অভিজ্ঞতা ঃ** প্রকল্পৰ জৰিয়তে ছাত্র-ছাত্রীয়ে ইচ্ছা প্রকাশ কৰা ধৰণে বিভিন্ন প্রকাৰৰ কংক্রিট আৰু মানসিক অভিজ্ঞতা অর্জন কৰিব পৰা হোৱা উচিত।
- **বাস্তৱতা ঃ** প্রকল্প বাস্তৱ অভিজ্ঞতা অর্জন কৰাত সহায়ক হ'ব লাগে।
- **স্বাধীনতা ঃ** প্রকল্পৰ লগত সংলগ্ন বিভিন্ন প্রকাৰৰ কার্য্য ৰূপায়নৰ বাবে ছাত্র-ছাত্রী সকলৰ স্বাধীনতা থকা উচিত।
- **উপযোগিতা ঃ** প্রকল্পৰ দ্বাৰা ৰূপায়িত কার্য্যই ছাত্র-ছাত্রীৰ জ্ঞান- আহৰণত সহায় কৰা উচিত।

সক্রিয় অংশ গ্রহণৰ জৰিয়তে নির্দিষ্ট বিষয়ৰ ওপৰত জ্ঞান আয়ত্ব কৰাৰ ক্ষেত্রত প্রকল্প পদ্ধতিয়ে সহায় কৰে। প্রকল্প পদ্ধতিয়ে কেৱল জ্ঞান আহৰণতে সহায় নকৰে ইয়াৰ লগতে আত্ম-শিক্ষা নিশ্চিত কৰে। সাধাৰণতে প্রকল্প পদ্ধতিত ছাত্র-ছাত্রী সকলৰ বিশেষ কোনো বিষয় বা এলেকাৰ ওপৰত কাম কৰিবলৈ দিয়া হয়। পর্যবেক্ষণ সাক্ষৎকাৰ অথবা আন মাধ্যমৰ জৰিয়তে ছাত্র-ছাত্রী সকলে নির্দিষ্ট বিষয় বা এলেকাৰ বিষয়ে তথ্য সংগ্রহ কৰে আৰু এই তথ্য সমূহৰ বৈজ্ঞানিক বিশ্লেষনৰ জৰিয়তে প্রকল্প প্রস্তুত কৰা হয়। প্রকল্পৰ প্রতিবেদন হাতে লিখা অথবা ছপা ব'হ পাৰে আৰু প্রকল্পত প্রয়োজনীয় তালিকা, চিত্র অথবা আৰ্হি কিছুমান অন্তর্ভুক্ত কৰা হ'য়। এনেধৰনত ছবি অথবা তালিকাই শিক্ষক অথবা অভিভাৱকক প্রকল্পৰ লগত জৰিত কৰাত সহায় কৰে।

প্রকল্প প্রস্তুতিৰ দায়িত্ব যদিও ছাত্র-ছাত্রী সকলৰ তথাপিও প্রকল্পৰ বিভিন্ন স্তৰত শিক্ষকজনৰ ভূমিকা অপৰিসীম শিক্ষকে ছাত্র-ছাত্রীক প্রাসাঙ্গিঁক বিষয় বাচনি কৰাত সহায় কৰা, প্রকল্পৰ লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্য নির্ধাৰনত সহায় কৰাৰ উপৰিও সময়ে সময়ে ছাত্র-ছাত্রী সকলৰ প্রগতিৰ খতিয়ান লোৱা আৰু প্রয়োজন সাপেক্ষে সংশোধনত সাহয় কৰাৰ ভূমিকা পালন কৰে। পৰিবেশ সিক্ষা শিক্ষানৰ বাবে প্রকল্প পদধিতি অটি উত্তম পদ্ধতি বুলি ক'ব পাৰি। বিদ্যালয় পর্যায়ৰ ছাত্র-ছাত্রীসকলৰ মাজত বিভিন্ন ধৰণৰ প্রকল্পৰ কাম কৰিব পাৰি এই বোৰৰ ভিতৰত যেনে — বিদ্যালয়ৰ চৌহদত বৃক্ষৰোপন, প্রদূষিত অঞ্চল ভ্রমন, বন্যপ্রানী সংৰক্ষিত অভয়াৰণ্য ভ্রমন, গ্রাম্যঅঞ্চলৰকৃষি পদ্ধতি পর্যবেক্ষণ আৰু ঘৰুৱা পেলনীয়া সামগ্রী পেলোৱা ৱ্যৱস্থা আদি।

জানি থোৱা ভাল

কোনো সমস্যাসমাধানৰউদ্দেশ্যে ছাত্র-ছাত্রীসকলে ৰূপায়ন কৰা বিশেষ কার্যকে প্রকল্প বোলা হয়। প্রকল্পৰ বাবে যিবোৰ কার্য ৰূপায়ন কৰা হয়, ইয়াৰ উদ্দেশ্য হ'ল জ্ঞান আহৰন কৰা।

২.৪.৩ সমস্যা সমাধান পদ্ধতি

পৰিবেশ শিক্ষা শিক্ষণৰ বাবে ব্যৱহৃত পদ্ধতি সমূহৰ ভিতৰত 'সমস্যা সমাধান পদ্ধতি গুৰুত্ব পূর্ণ পৰিবেশ অৱক্ষয়' ৰোধ কৰা আৰু যিটো নেকি এক অন্যতম সমস্যাহিচাপে বিবেচনা কৰা হয়। পৰিবেশ সুৰক্ষা সম্পর্কীয় আঁচনি সমূহত ছাত্র-ছাত্রী সকলৰ সক্রিয় অংশ গ্রহনেহে পৰিবেশঅংক্ষয় ৰোধ কৰাত সহায় কৰিব পাৰে। 'সমস্যা সমাধান' পদ্ধতি হ'ল এনে এক পদ্ধতি য'ত শিক্ষকে ছাত্র-ছাত্রী সকলৰ নিজৰ ভিতৰতে সমস্যা সমাধানৰ শিক্ষা প্রদান কৰে। এই পদ্ধতিত ছাত্র-ছাত্রী সকলে সমস্যাৰ ওপৰত অধ্যয়ন কৰে আৰু সমস্যাৰ সন্মুখীন হৈ ছাত্র-ছাত্রী সকলে নতুন জ্ঞান আয়ত্ত কৰিব পাৰে। 'সমস্যা সমাধান' পদ্ধতিত ছাত্র-ছাত্রীসকলে বিষয়তি পর্য্যবেক্ষণ বোধগম্য, বিশ্লেষণ, ব্যাখ্যা আৰু সমাধান সুত্র পাবলৈ ইচ্ছা প্রকাশ কৰে আৰু যাৰ বাবে ছাত্র-ছাত্রীসকলৰ ধাৰনাটি প্রয়োগ আৰু সহজতে বুজাত সহায়ক হয়। 'সমস্যা সমাধান' পদ্ধতিটো বৈজ্ঞানিক কৌশলৰ দ্বাৰা বিকাশ লাভ কৰা অন্যতম পদ্ধতি। এই পদ্ধতিটোৱে পৰিবেশ শিক্ষা'ৰ ওপৰত জ্ঞান- আহৰণৰ চিন্তা-শক্তিৰ বিকাশ কৰে। এই পদ্ধতিটোত ছাত্র-ছাত্রীসকলে ব্যৱহাৰিক আৰু তাত্বিক উভয় জ্ঞান আহৰন কৰিব পাৰে, ইয়াত দুয়োটা পৰিপুৰকহে বিৰোধ নহয়। 'সমস্যা সমাধান' পদ্ধতিটোত ছাত্র-ছাত্রী সকলে বাস্তৱ ঘটনাৰ সতে পৰিচিত হ'ব পাৰে কিয়নো এই পদ্ধতিৰ জৰিয়তে যি কোনো বস্তু স্পর্শ আৰু নিজে ইচ্ছাকৰনতে প্রস্তত কৰাৰ ছাত্র-ছাত্রী সকলৰ অধিকাৰ থাকে। ইয়াৰ উপৰিও এই পদ্ধতিয়ে বিজ্ঞান শিক্ষা আহৰ্ণত অধিক সজীৱ কৰি তোলে।

সমস্যা সমাধান পদ্ধতি হ'ল— কোনো বিষয়ৰ সমস্যাৰ সংজ্ঞা উদ্ভাৱন সমস্যাৰ কাৰণ উদ্ভাৱন, চিনাক্তকৰণ আৰু অগ্রাধিকাৰ ভিত্তিত সমস্যা সমাধানৰ উপায় উদ্ভাৱন কৰা সমস্যা সমাধানৰ উপায় উদ্ভাৱন কৰা সমস্যা সমাধান পদ্ধতিৰ জৰিয়তে ছাত্র-ছাত্রী সকলক সমস্যাৰ লগত জৰিতে হৈ সমস্যা অনুধাৱন কৰিবলৈ দিয়া হয়। যদিও সমস্যা সমাধান পদ্ধতি এটি সমস্যাৰে আৰম্ভ হয় তথাপিও ধাৰাবাহিক অর্থপূর্ণ আৰু সু-সংহত কার্য্যৰে ইয়াৰ ,সমাধান সুত্রৰ উদ্ভাৱন হয়। সমস্যাসমূহ প্রাকৃতিক মাধ্যমেৰে ছাত্র-ছাত্রীসকলে সমাধান কৰিবলৈ প্রকৃততে আগ্রহী হয়।

এই পদ্ধতিত ছাত্র-ছাত্রী সকলক কিছুমান সমস্যা দিয়া হয় আৰু যিবোৰ তেওঁলোকে বিকল্প পদ্ধতিৰে সমাধান কৰো এই পদ্ধতিৰ প্রতিবেদনত সমাধান সুত্রৰ ভূমিকা অপৰিসীম। পৰিবেশ শিক্ষাত ছাত্র ছাত্রী সকলক— জল প্রদূষণ, শব্দপ্রদূষণ আদি সমস্যাৰ ওপৰত অধয়ন কৰি সমাধান সূত্র উদ্ভাৱন কৰিবলৈ দিয়া হয় আৰু এনেদৰে ছাত্র- ছাত্রী সকলে অধ্যয়ন কৰাৰ ফলত এই সমস্যা সমূহৰ ভয়াবহতা উপলব্ধি কৰিব পাৰে। সেইবাবে, পৰিবেশ শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত সমস্যা সমাধানৰ ওপৰত আটাইতকৈ বেছি গুৰুত্ব দিয়া হয়।

জানি থোৱা ভাল

সমস্যা সমাধান পদ্ধতি হ'ল — কোনো বিষয়ৰ সমস্যাৰ সংজ্ঞা উদ্ভাৱন, সংস্যাৰ কাৰণ উদ্ভাৱন, চিনাক্তকৰণ আৰু অগ্ৰাধিকাৰ ভিত্তিত সমস্যা সমাধানৰ উপায় উদ্ভাৱন কৰা।

অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

প্ৰশ্ন নং ২ঃ সমস্যা সমাধান পদ্ধতিৰ তিনিটা বৈশিষ্ট লিখা।

.....

২.৪.৪ পৰ্যবেক্ষণ পদ্ধতি

পৰ্যবেক্ষণ পদ্ধতি হ'ল পৰিবেশ শিক্ষাত ব্যৱহৃত আন এতি গুৰুত্বপূৰ্ণ পদ্ধতি পৰ্যবেক্ষণ পদ্ধতি যদিও সাধাৰনতে বিস্তৃতভাৱে আচৰন বিজ্ঞান'ৰ ক্ষেত্ৰতহে প্ৰয়োগ কৰা হৈছিল তথাপিও পৰিবেশ শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰতো এই পদ্ধতি প্ৰয়োগ কৰিব পাৰি। পৰিবেশ আমাৰ চাৰিওফআলৰ সকলো বস্তুকেই সামৰি লয়। আমি যেতিয়া আমাৰ চাৰিওফালৰ জীৱ-জন্তু, বিভিন্ন বস্তু পৰ্যবেক্ষণ কৰো তেতিয়া ইয়ে আমাক এইবোৰৰ বিষয়ে জনাত আৰু এইবোৰৰ লগত একতা প্ৰতিষ্ঠাত সহায় কৰে। উদীয়মান ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক পৰ্যবেক্ষন পদ্ধতিয়ে পৰিবেশৰ গুৰুত্ব উপলব্ধি কৰাৰ লগতে পৰিবেশক দূৰ্যোগৰ পৰা কেনেকৈ ৰক্ষা কৰিব পাৰি তাৰ উপায় উদ্ভাৱনত সহায় কৰে। পৰ্য্যবেক্ষন পদ্ধতিয়ে পৰিবেশ অংক্ষয়ৰ লগত জৰিত প্ৰাসঙ্গিক ঘটনা সমূহ অনুধাৱন কৰাৰ লগতে অৰক্ষয় ৰো কৰাৰ বাবে সহাক মাধ্যম উদ্ধাৱনত সহায় কৰে।

প্ৰত্যক্ষ জৰিয়তে লাভ কৰা জ্ঞান আটাইতকৈ বেছি ফলাদায়ক আৰু দীৰ্ঘদিন ব্যাপি থকা জ্ঞান এনেকাৰণতে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক আমাৰ পৃথিৱীখন অথবা আকাশ মনৰ বিষয়ে বিভিন্ন উপাদান সমূহৰ ওপৰত পৰ্যবেক্ষণ কৰিবলৈ এৰি দিয়া উচিত যাতে জীৱ আৰু জড় পদাৰ্থৰ বিষয়ে সজাগ হোৱাৰ ওপৰিও সামাজিক আৰু প্ৰকৃতিক পৰিবেশ সম্পৰ্কত তেওঁলোকে সুস্থ ধাৰানা আয়ত্ব কৰিব পাৰে। পৰিবেশ সম্পৰ্কে শিশুসকলে এটি ইতিবাচক আৰু পৰিবেশ সংৰক্ষনৰ মনোভাৱেৰে ক্ৰমান্বয়ে ডাঙৰ হৈ আহে। শিশুৱে সজাগতা, কৌশল,ধ্যান ধাৰানা অভ্যাসলৈ পৰিণত কৰিব পাৰে। ব্যক্তিগত অভ্যাসে পৰিবেশ উন্নীত কৰণত বিশেষ অৰিহনা যোগাব পাৰে। ছাত্ৰ-ছাত্ৰী সকলে শিক্ষকৰ সচেতন তত্বাৱধানত যদি তাৎক্ষনিক আমাৰ চাৰিওফালৰ প্ৰাকৃতিক পৰিবেশ অথবা ভৌগলিক উপাদান আৰু ইয়াৰ মাজৰ সম্পৰ্ক পৰ্যবেক্ষণ কৰে তেনেহলে পৰিবেশ শিক্ষাৰ শিক্ষন অতি ফলদায়ক হৈ উঠিব।

জানি থোৱা ভাল

ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে শিক্ষকৰ সচেতন তত্বাৱধানত যদি তাৎক্ষনিক আমাৰ াৰিও ফআলৰ প্ৰাকৃতিক পৰিবেশ অথবা ভৌগলিক উপাদান আৰু ইয়াৰ মাজৰ সম্পৰ্ক পৰ্য্যবেক্ষন কৰে তেনেহ'লে পৰিবেশ শিক্ষাৰৰ শিক্ষন অতি ফলদায়ক হৈ উঠিব।

২.৪.৫ নাটকীয়কৰণ পদ্ধতি

'নাটক' আমি জানো যে এক জীৱন্ত অভিজ্ঞতা নাটকে শিশুৰ জীৱনৰ পৰিসীমা বিস্তীৰ্ণ কৰাৰ লগতে কোনো ঘটনা- পৰিঘটনা সম্পৰ্কত তেওঁলোকৰ কল্পনা, ধাৰণা আৰু অনুভৱ ব্যক্ত কৰিবলৈ সমৰ্থ কৰি তোলে। অভিনয় শিক্ষনৰ এক চমকপ্ৰদ আহিলা। নিম্ন পৰ্যায়ৰ শিক্ষানুষ্ঠানত নাটকীয় পদ্ধতিৰে শিক্ষা প্ৰদানৰ বাবে বিভিন্ন ধৰনৰ পাঠ্যক্ৰম সামৰি লোৱা হৈছে। 'নাকীয় কৰন' এনে এক পদ্ধতি যিয়ে শিক্ষণৰ বিভিন্ন মাধ্যম সামৰি লয়। এই মাধ্যমসমূহৰ ভিতৰত প্ৰাচীন নাটকীয় পদ্ধতি যেনে,— ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক আকস্মিক ভাৱে কোনো বিষয়ৰ ওপৰত লিখিবলৈ দিয়া, গল্প ক'বলৈ দিস্তা অথবা খেলা-ধূলাৰ মাধ্যমেৰে জ্ঞান আহৰণ কৰা ইত্যাদি নাটকীয়কৰন পদ্ধতিয়ে বিশেষকৈ ছাত্ৰ ছাত্ৰীসকলৰ পাৰস্পৰিক বিনিময় কাৰ্যত গুৰুত্ব দিয়ে। শ্ৰেণী কোঠাত নাটকীয়কৰণ পদ্ধতি প্ৰয়োগ কৰাৰ বিভিন্ন উপায় আছে। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক বিষয়বস্তুৰ গভীৰতালৈ নিবৰ বাবে আৰু বিষয়বস্তু সম্পৰ্কে এটা ধাৰণা গঢ় দিবলৈ শিক্ষকে নাটকীকৰণ পদ্ধতিব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে। ইয়াৰ উপৰিও ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ জ্ঞানৰ পৰিসৰ জানিবলৈ নাটকীয়কৰণ পদ্ধতি প্ৰয়োগ কৰিব পাৰি। নাটকীয়কৰণ পদ্ধতিয়ে কোনো এটি পটভূমি উন্মোচিত কৰে। নাটক এখন ৰূপায়িত হ'লে ই গনতান্ত্ৰিক নাগৰিকৰ দায়বদ্ধতা, সম্পদায়ত বসবাস কৰা নাগৰিকৰ সমস্যা আৰু সম্প্ৰদায়ৰ অন্তৰ্গত কাৰ্যসমূহৰ লগত জৰিত হোৱাৰ গুৰুত্ব আদি আলোকিত কৰে। নাটকে অনুকুল পৰিবেশৰ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু পৰিবেশৰ অপপ্ৰযোগ ৰোধৰ বাৰ্তা কঢ়িয়াই।

নাটকীয় কৰণ পদ্ধতিৰ মাধ্যমত পৰিবেশ শিক্ষা শিক্ষণৰ ক্ষেত্ৰত শিক্ষকৰ ভূমিকা অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ। শিক্ষকে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক পৰিবেশ সমস্যাৰ ওপৰত নাটলিপি প্ৰস্তুত কৰি ইয়াক মঞ্চস্থ কৰাৰ বাবে সকলো ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিবলৈ পৰামৰ্শ আগৱঢ়ায় ।নাটকৰ সতে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকল জৰিত হৈ তেওঁলোকে মানৱ- জীৱনৰ বিভিন্ন কাৰ্যৰ সৈতে পৰিচিত হোৱাৰ লগতে পৰিবেশ সংৰনৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় তথ্য সংগ্ৰহৰ কৌশল আয়ত্ব কৰে। শিশুসকলক তৃনমূল স্তৰৰ পৰাই পৰিবেশ সম্পৰ্কে সজাগ কৰি গঢ়ি তোলা উচিত কিয়নো পৰিবেশ হ'ল এতি জলন্ত সমস্যা। নাটকীয়কৰণ কৌশলে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক পৰিবেশৰ গুৰুত্ব উপলব্ধি কৰাত সহায় কৰে।

জানি থোৱা ভাল

'নাটকীয়কৰণ' এনে এক পদ্ধতি যিয়ে শিক্ষনৰ বিভিন্ন মাধ্যম সামৰি লয়। এই মাধ্যম সমূহৰ ভিতৰত প্ৰাচীন নাটকীয় পদ্ধতি, য়েনে- ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ আকস্মিক ভাৱে কোনো বিষৰ ওপৰত ৰচনা লিখিবলৈ দিয়া, গল্প ক'বলৈ দিয়া অথবা খেলা-ধূলাৰ মাধ্যমেৰে জ্ঞান আহৰণ কৰা ইত্যাদি।

চিন্তা চৰ্চা কৰক

নিৰ্বণনীকৰণৰ ওপৰত শ্ৰেনীকোঠাত এখন নাটক কৰক।

.....

২.৪.৬ ক্ষেত্ৰ ভ্ৰমন

পৰিবেশ যিহেতু আমাৰ চাৰিওফালৰ সকলো বস্তুকে সামৰি লয় সেয়ে আমি পৰিবেশৰ বিষয়ে জানিবলৈ, আমাৰ পৰিস্থিতি তন্ত্ৰ বজায় ৰাখিবলৈ আমি আমাৰ চাৰিওফালৰ জীৱ-জন্তু, গছ-গছনি আদিৰ বিষয়ে জনাটো নিতান্ত প্ৰয়োজন। কেৱল পুঠিগত জ্ঞানেই ছাত্ৰ-ছাত্ৰী সকলৰ পৰিবেশৰ লগত একাত্ম হোৱাত যথেষ্ট নহয়। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে যেতিয়া প্ৰকৃতিৰ বিষয়ে জনাৰ সুবিধা লাভ কৰে তেতিয়া প্ৰকৃতিৰ ওপৰত আকৰ্ষিত হয়। বিদ্যালয় পৰ্যায়ৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক 'ক্ষেত্ৰ ভ্ৰমন'ৰ জৰিয়তে প্ৰকৃতি বিষয়ে জানিবলৈ সুবিধা কৰি দিয়াটো পৰিবেশ শিক্ষাৰ এক অন্যতম অংশ। 'ক্ষেত্ৰ-ভ্ৰমন' হ'ল এনে এক শিক্ষক ছাত্ৰ-ছাত্ৰী সমান্বিত ভ্ৰমন যাৰ জৰিয়তে প্ৰাকৃতিক, সাংস্কৃতিক, সামাজিক এথবা ভৌগোলিক বিশেষত্ব থকা কোনো ক্ষেত্ৰ অধ্যয়ন কৰা হয়। পৰিবেশ শিক্ষা শিক্ষনৰ বাবে অন্যতম ফলাদায়ক পদ্ধতি হ'ল ক্ষেত্ৰ ভ্ৰমন অথবা শিক্ষামূলক ভ্ৰমন' আটাইতকৈ বাস্তৱ আৰু ব্যৱহাৰিক পদ্ধতিটো হ'ল— ক্ষেত্ৰ ভ্ৰমন, যাৰ জৰিয়তে পৰিবেশ শিক্ষাৰ উদ্দেশ্যত সহজতে উপনীত হ'ব পৰা যায়। বিদ্যালয় পৰ্যায়ৰ পৰিবেশ শিক্ষা সম্পৰ্কীয় পাঠ্যক্ৰমত অন্তৰভুক্ত বিষয়সমূহ যেনে— স্থানীয় এলেকা পৰ্যবেক্ষণ, আঞ্চলিক আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় এলেকাপৰ্যবেক্ষণ, ভৌগলিক অৱস্থাৰ পৰ্যবেক্ষণ, ঔতিহাসিক পটভূমি পৰ্যবেক্ষন ঔদ্যোগিক এলেকা পৰ্যবেক্ষন, প্ৰকৃতিক উদ্ভিদ পৰ্যবেক্ষণ আদিৰ জৰিয়তে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে বাস্তৱিক সজাগতা লাভ কৰে।

'ক্ষেত্ৰ ভ্ৰমন' পদ্ধতিত ছাত্ৰ- ছাত্ৰীসকলে আয়ত্ব কৰা পৰিবেশ সম্পৰ্কীয় উপলব্ধিৰ-পৰা সজাগতাৰ সৃষ্টি হয়। ক্ষেত্ৰ ভ্ৰমন'ৰ দ্বাৰা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে পৰিবেশৰ কাৰন আৰু কাৰকৰমাজৰ সম্পৰ্ক ওপৰত পৰ্যবেক্ষন আৰু কল্পনা কৰাত সহায়ক হয়। এই পদ্ধতিত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে পৰিবেশ সম্পৰ্কীয় বাস্তৱ অভিজ্ঞতা আয়ত্ব কৰে।

ক্ষেত্ৰ ভ্ৰমনে প্ৰাকৃতিক পৰিবেশ প্ৰশংসা কৰাৰ ক্ষমতাৰ লগতে প্ৰাকৃতিক পৰিবেশ নিজৰ পৰ্যবেক্ষণ আৰু অভিজ্ঞতাৰ পৰা ব্যাখ্যা কৰাৰ দক্ষতা বৃদ্ধি কৰে। সহযোগিতাৰ মনোভাৱ গঢ়ি তোলা, দলগত ভাৱে কাম কৰাৰ মানসিকতা বৃদ্ধি কৰা ইত্যাদিৰ ক্ষেত্ৰত ক্ষেত্ৰ অধ্যয়ন বা ভ্ৰমন অটি উৎকৃষ্ট পদ্ধতি 'ক্ষেত্ৰ ভ্ৰমন' ফলপ্ৰসু কৰি তুলিবৰ বাবে কিছুমান দৰকাৰী দিশ তলত উল্লেখ কাৰ হ'ল—

- বিশেষ উদ্দেশ্য নির্ধাৰণ কৰা উচিত।
- উদ্দেশ্য সমূহ বাস্তৱায়িত কৰাৰ উপায় আৰু মাধ্যম লমূহ চিনাক্ত কৰা উচিত।
- তাৰিখ, সময়, ছাত্ৰ-ছআত্ৰীৰ সংখ্যা সময় আৰু আৰ্থিক দিশসমূহ সুচনা কৰা উচিত।
- পৰিবহনৰ মাধ্যম আৰু সময়সূচী নির্ধাৰন কৰা উচিত।
- ভ্ৰমন কৰিবলগীয়া সংস্থা অথবা ক্ষেত্ৰ সমূহ আগতীয়াকৈ যোগাযোগ কৰি প্ৰয়োজনীয় ব্যৱস্থা কৰি ৰখা উচিত।

'ক্ষেত্ৰ ভ্ৰমন'ৰ সফলতা নির্ভৰ কৰে ক্ষেত্ৰ নির্বাচন আৰু ছআত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে পর্য্যবেক্ষন কৰা তালিকাৰ সঠিকতাৰ ওপৰত। পৰিবেশৰ বিভিন্ন উপাদান উন্মোচিত হ'বলৈ হ'লে প্ৰত্যেক ছাত্ৰ-ছাত্ৰীকে ক্ষেত্ৰ ভ্ৰমনৰ প্ৰতিবেদন প্ৰস্তুত কৰিবলৈ দিয়া উচিত।

জানি থোৱা ভাল

ক্ষেত্ৰ ভ্ৰমনে প্ৰাকৃতিক পৰিবেশ প্ৰশংসা কৰাৰ ক্ষমতাৰ লগতে প্ৰাকৃতিক পৰিবেশ নিজৰ পর্য্যবেক্ষন আৰু অভিজ্ঞাতাৰ পৰা ব্যাখ্যা কৰাৰ দক্ষতা বৃদ্ধি কৰে।

অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

প্ৰশ্ন নং ৩ঃ ক্ষেত্ৰ ভ্ৰমনৰ সময়ত কোনবোৰ বিষয়ৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিব লাগে।

.....

উপৰোক্ত পদ্ধতি সমূহৰ উপৰিও, পৰিবেশ শিক্ষাৰ বাবে বক্তৃতা, তর্ক, আলোচনাচক্ৰ নাইবা কর্মশালা শিক্ষকসকলে অনুষ্ঠিত কৰিব পাৰে। শিক্ষকসকলে ছাত্ৰ-ছাত্ৰী সকলৰ মনোভাৱ পৰিৱর্তন কৰি পৰিবেশ সুৰক্ষাৰ বাবে দায়বদ্ধ কৰিব পাৰে আৰু যিয়ে নাগৰিক সকলক পৰিবেশৰ সমস্যা সমাধানৰ বাবে আগ্ৰহী-হোৱাত অৰিহনা যোগায়।

২.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো

- পৰিবেশ সম্পৰ্কীয় শিক্ষাৰ ভিতৰত ব্যৱহাৰিক আৰু তাত্ত্বিক এই দুই ধৰণৰ জানেই আয়ত্ব কৰিব পাৰে।
- পৰিবেশ শিক্ষাৰমূল উদ্দেশ্য হ'ল- জনসাধাৰণৰ পৰিবেশ সম্পৰ্কে সজাগতা সৃষ্টিৰ লগতে পৰিবেশ সংৰক্ষণ আৰু সুৰক্ষা সম্পৰ্কে সজাগতা সৃষ্টিৰ লগতে পৰিবেশ সংৰক্ষণ আৰু সুৰক্ষা সম্পৰ্কে মনোভাৱৰ পৰিৱৰ্তন কৰি এই সম্পৰ্কত কার্য ৰূপায়ন কৰা।
- পৰিবেশ শিক্ষা প্রদানৰ বাবে বিভিন্ন ধৰণৰ পদ্ধিতি আছে। এই পদ্ধতি সমূহৰ ভিতৰত ক্রমে— আলোচনা পদ্ধতি, প্রকল্প পদ্ধতি, সমস্যা-সমাধান পদ্ধতি আৰু ক্ষেত্র ভ্রমন পদ্ধতি।
- আলোচনা পদ্ধতি হ'ল দলীয় ভিত্তিত শিকাৰ এটি সৰু ৰূপ।
- আলোচনা পদ্ধতি ঃ চাৰি প্রকাৰৰ যেনে- শিক্ষক শিক্ষার্থীৰ মাজৰ আন্তঃক্রিয়া শিক্ষার্থী আৰু শিক্ষার্থীৰ মাজৰ আন্তঃক্রিয়া শিক্ষক আৰু শিক্ষণ সামগ্রীৰ মাজৰ আন্তঃক্রিয়া আৰু শিক্ষার্থী আৰু শিক্ষণ সামগ্রীৰ মাজৰ আন্তঃ ক্রিয়া।
- পৰিবেশ শিক্ষা শিকোৱাৰ বাবে শিক্ষকে চহৰৰ পানীৰ নাটনি, সাগৰৰ পানীৰ প্রদূষণ, পেলনীয়া সামগ্রীৰ ব্যৱস্থাপনা আদিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰে।
- পৰিবেশ শিক্ষাত ব্যৱহৃত আন অটি গুৰুত্বপূর্ণ পদ্ধতি হ'ল— প্রকল্প পদ্ধতি। কোনো সমস্যা সমাধানৰ উদ্দেশ্যে ছাত্র-ছাত্রীসকলে ৰূপায়ন কৰা বিষয় কার্যকে 'প্রকল্প' বোলা হয়।
- প্রকল্প পদ্ধতিৰ কিছুমান গুৰুত্ব পূর্ণ বৈশিষ্ট হ'ল— কার্য, উদ্দেশ্য, অভিজ্ঞাতা, বাস্তৱতা, স্বাধীনতা আৰু উপযোগিতা।
- প্রকল্প প্রস্তুতৰ দায়িত্ব যদিও ছাত্র-ছাত্রী সকলৰ তথাপিও প্রকল্পৰ বিভিন্ন শিক্ষক জনৰ ভূমিকা অপৰিসীম। শিক্ষকে ছাত্র ছাত্রীক প্রাসঙ্গিক বিষয় বাচনি কৰাত সহায় কৰা প্রকল্পৰ লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্য নির্ধাৰনত সহায় কৰাৰ ওপৰিওসময়ে সময়ে ছাত্র ছাত্রীসকলৰ প্রগতিৰ খতিয়ান লোৱা আৰু প্রয়োজন সাপেক্ষে-সংশোধনত সহায় কৰাৰ ভূমিকা পালন কৰা।
- 'সমস্যা-সমাধান' পদ্ধতিত ছাত্র-ছাত্রীসকলে বিষয়তি পর্যবেক্ষণ, বোধগম্য,বিশ্লেষন ব্যাখ্যা আৰু সমাধান সুত্র পাবলৈ ইচ্ছা প্রকাশ কৰে আৰু যাৰ বাবে ছাত্র-ছাত্রীসকলৰ ধাৰনাটি প্রয়োগ আৰু সহজতে বুজাত সহায়ক হয়।
- এই পদ্ধতিত ছাত্র-ছাত্রীসকলক কিছুমান সমস্যা দিয়া হয় আৰু যিবোৰ তেওঁলোকে বিকল্প পদ্ধতিৰে সমাধান কৰে। পৰিবেশ শিক্ষাত ছাত্র-ছাত্রীসকলক-জল প্রদূষণ শব্দ

প্রদুষণ, আদি সমস্যাৰ ওপৰত অধ্যয়ন কৰি সমাদআন সূত্র উদ্ভাৱন কৰিবলৈ দিয়া হয় আৰু এনেদৰে ছাত্র-ছাত্রীসকলে অধ্যয়ন কৰাৰ ফলত এই সমস্যা সমূহৰ ভয়াবহতা উপলব্ধি কৰিব পাৰে।

- পর্যবেক্ষণ পদ্ধিতিয়ে পৰিবেশৰ বিষয়ে জনাত সহায় কৰাৰ লগতে এইবোৰৰ লগত একতা প্রতিষ্ঠাত সহায় কৰে। উদীয়ামান ছাত্র-ছাত্রীসকলক পর্যবেক্ষণ পদ্ধতিয়ে পৰিবেশ গুৰুত্ব উপলব্ধি কৰাৰ লগতে পৰিবেশক দূর্যোগৰ পৰা কেনেকৈ ৰক্ষা কৰিব পাৰি তাৰ উপায় উদ্ভাৱনত সহায় কৰে।
- ছাত্র-ছাত্রীসকলে শিক্ষকৰ সচেতনতা যদি তাৎক্ষনিক আমাৰ চাৰিওঁফালৰ প্রাকৃতিক পৰিবেশ অথবা ভৌগলিক উপাদান আৰু ইয়াৰ মাজৰ সম্পর্ক পর্যবেক্ষণ কৰে তেনেহ'লে পৰিবেশ শিক্ষাৰ শিক্ষন অতি ফলদায়ক হৈ উঠিব।
- নিম্ন পর্যায়ৰ শিক্ষানুষ্ঠানত নাটকীয় শিক্ষণ পদ্ধতিত বিভিন্ন পাঠ্যক্রম সামৰি লোৱা হয়।
- 'নাটকীয়কৰন' এনে এক পদ্ধতি যিয়ে শিক্ষণৰ বিভিন্ন মাধ্যম সামৰি লয়। এই মাধ্যম সমূহৰ ভিতৰত প্রাচীন নাটকীয়পদ্ধতি যেনে— ছাত্র-ছাত্রীসকলক আকস্মিকভআৰে কোনো বিষয়ৰ ওপৰত ৰচনা লিখিবলৈ দিয়, গল্প ক'বলৈ দিয়া অথবা খেলা-ধূলাৰ মাধ্যমেৰে জ্ঞান আহৰণ কৰা ইত্যাদি।
- ক্ষেত্রভ্রমণ প্রাকৃতিক পৰিবেশ প্রশংসা কৰাৰ ক্ষমতাৰ লগতে প্রাকৃতিক পৰিবেশ নিজৰ পর্যবেক্ষণ আৰু অভিজ্ঞতাৰ পৰা ব্যাখ্যা কৰাৰ দক্ষতা বৃদ্ধি কৰে।

২.৬ অধিক জানিবলৈ

1. Bhattacharya K, Bhattachar R and Sharma S (2012) : Environmental Education, Assam Book Depot.
2. Sharma P.D. (1990) : Ecology and Environment, Rastogi Publishers, Meerut.
3. Sharma R.A. (2010): Environmental Education, R.Lall Book Depot.
Sigh S and Dubez A (1989) : Environment Management, Allahabad University